

Patrycja Kopiczko

Augustów Land Museum, Augustów, Poland

Anna Krzaczek

Provincial Office for the Protection of Monuments in Warsaw, Ciechanów Branch, Ciechanów, Poland

The Leisure Architecture of the 1930s Augustów

Keywords: Augustów, leisure architecture, interwar Modernism, tourism

Abstract

Augustów, a small county town, located in the north-eastern part of Poland, in the early 1930s became a fashionable and well known tourist resort.

At the end of 1920's, the authorities of Augustów, hoping to increase the town's artistic potential, decided to build a summer resort district. This new district, called Zarzecze-Bór, was established near the Netta river. It had an exclusive character, the wealthiest and most respected residents were settling down there, and the first guest houses, such as Niemiryczanka, Bór, Necko were developed. Moreover, local authorities carried out intensive nationwide popularisation of these parts of Poland: two documentaries about these territories were created and presented before main shows in big cinemas across the country, beautiful landscapes pictures by a local photographer, Judel Rotszejn, could be found at railway stations and in first class carriages.

A huge role in popularising Augustów tourist attractions played the Polish Teachers' Union which started to organise summer camps and workshops for teachers from all over Poland as early as the late 1920s. The first bigger building for tourists was constructed thanks to the efforts of the educational authorities of the Vilnius School District Board.

The lakeside location of Augustów (near Lake Necko and Lake Białe, among others) and the stationing of the 1st Krechowce Uhlan Regiment in town attracted the interest of the Sanation military circles.

Thanks to their efforts and financial support several constructions appeared, including a small building near Lake Białe, at the dock of the non-commissioned officers of the 1st Krechowce Uhlan Regiment, known as the White House; a wooden house for the Yacht Club of The Republic of Poland on Dąbek Peninsula at Lake Białe, also known as the President's Villa (where president Mościcki was a frequent guest); a wooden building of the Riflemen's Association at Lake Necko; or the magnificent and luxurious building of the Officers' Yacht Club designed by the Warsaw architect Juliusz Nagórski, which hosted sailing, rowing and ice boating courses and was frequented by many politicians.

The ever increasing number of tourists brought about the need to construct a proper holiday home. The construction of the 'Hotel by the Lakes' was financed by the Tourism Support League and the city of Augustów, and the project was completed by Maciej Nowicki, an architect from Warsaw, and his team.

Apart from the hotel, the plans included accompanying infrastructure such as beaches, piers, tennis courts, etc.

Tourist traffic in Augustów increased from a few hundred people in the early 1930s to as many as 20.000 in the summer season of 1938, which caused the town to undergo an architectural metamorphosis, a splendid time of development which was irretrievably stopped by the outbreak of World War II. ■

Patrycja Kopiczko, MA, graduate of art history at the Nicolaus Copernicus University in Toruń. Professionally involved for many years with the Suwałki Branch of the Provincial Office for the Protection of Monuments, later with the Augustów Land Museum in Augustów. She remains an active researcher of the architecture of the Augustów region (mainly modernist) and the history of the Augustów Canal. ORCID: 0009-0002-3794-5318. Contact: pat.kopiczko@gmail.com

Anna Krzaczek, MA, graduate of the Nicolaus Copernicus University in Toruń, majoring in Protection of Cultural Property (specialization: conservation). Since 2007, she has been involved in the protection of monuments. She works now at the Provincial Office for the Protection of Monuments in Warsaw (Ciechanów Branch). Her area of interest includes architecture, among others: modernist, and additionally arts and handicraft. ORCID: 0009-0007-0255-775X

Patrycja Kopiczko

Muzeum Ziemi Augustowskiej w Augustowie, Augustów, Poland

Anna Krzaczek

Delegatura Urzędu Ochrony Zabytków w Ciechanowie, Ciechanów, Poland

Architektura wypoczynkowa lat 30. XX wieku w Augustowie

Słowa kluczowe: Augustów, architektura wypoczynkowa, modernizm międzywojenny, turystyka

Wprowadzenie

Artykuł porusza problematykę modernistycznej architektury wypoczynkowej Augustowa lat 30. XX wieku w ujęciu chronologicznym i typologicznym. Celem pracy jest przedstawienie nowo powstającej architektury wypoczynkowej, widzianej zarówno oczami obserwatorów z tamtej epoki jak i współczesnych, oraz prześledzenie wzajemnych zależności między rozwojem turystyki a tą architekturą. W głównej mierze skupiono się na analizie materiałów źródłowych w postaci prasy lokalnej i ogólnopolskiej z lat 30. XX wieku oraz na analizie zachowanego materiału ikonograficznego z okresu międzywojennego, w tym zwłaszcza licznych fotografii. Dopełnieniem tych źródeł były publikacje autorów współczesnych.

Architektura Augustowa nie doczekała się jak dotąd monograficznego opracowania, korzystano więc z prasowych publikacji z okresu międzywojennego, które potraktowane zostały jako źródła. Skarbnicą okazało się augustowskie czasopismo *Nasz Głos* wydawane od 1932 r. do sierpnia 1939 r., jak też ogólnopolskie czasopisma *Polska Zbrojna* i *Wioślarz Polski* (potem *Sport Wodny*). Cennym źródłem był też zachowany *Dziennik robót budowy Domu Turystycznego z lat 1937-1939*¹, z mnóstwem szczegółowych informacji. Odrębną grupę publikacji stanowiły przewodniki turystyczne, zarówno z lat 30 XX wieku², jak i z czasów współczesnych³ oraz wspomnienia byłego burmistrza Piotra Halickiego⁴ na temat miejskich inwestycji budowlanych i procesów urbanistycznych, spisane już po wojnie. Na przełomie XX i XXI wieku powstały publikacje lokalnych badaczy-historyków,

a są to prace poświęcone historii miasta np. *Monografia Augustowa*⁵ i artykuły popularnonaukowe w lokalnej prasie⁶. Sporo informacji przynoszą także publikacje ogólnopolskie, traktujące np. o Oficerskim Klubie Rzeczypospolitej Polskiej⁷, czy monografie architektów projektujących dla Augustowa⁸.

Ruch turystyczny w Augustowie

Augustów w początkach XX wieku był kilkutysięcznym miasteczkiem (ok. 8700 mieszkańców w 1921 roku), położonym w guberni suwalskiej, w zaborze rosyjskim. Jego zabudowa skupiała się przy Rynku, gdzie mieściły się główne budynki, w tym m. in. ratusz, piętrowe kamienice i cerkiew na rynku. Wokół znajdowały się rozległe lasy, pola uprawne i jeziora. Dopiero pod koniec lat 20 XX w. zaczęły pojawiać się w mieście i okolicy pierwsze zorganizowane grupy turystów; wcześniej miasto nie dysponowało praktycznie żadną infrastrukturą turystyczną⁹.

Specyficzne położenie Augustowa miało wpływ na kształtowanie jego architektury w dwudziestoleciu międzywojennym. Augustów położony jest nad licznymi jeziorami m. in. jeziorem Necko i jeziorem Białym (później zwanym Krechowieckim) oraz nad rzeką Netą i Kanałem Augustowskim, w otoczeniu Puszczy Augustowskiej. Odkrycie Augustowa dla ruchu turystycznego związane było z działalnością Związku Nauczycielstwa Polskiego i organizowanymi już pod koniec lat 20. XX wieku w Augustowie i okolicy kursami

1. *Dziennik robót budowy Domu Turystycznego w Augustowie rozpoczęty dnia 6.XI.1937 r. zakończony 9.II.1939 r.*, kopia w zbiorach Muzeum Ziemi Augustowskiej.

2. m. in. Pojezierze Augustowsko-Suwalskie. Przewodnik krajoznawczy i turystyczny - letniskowy, red. H. Kodź, J. Witek, Augustów 1937; *Letniska na Ziemiach Wschodnich*, Warszawa 1938; *Oficerski Yacht-Klub R.P. FODW*, b. m. i d. wyd.; *Pobyty wypoczynkowe i kuracyjne - informator Orbisu*, b. m. wyd., 1937; *Przewodnik krajoznawczy i turystyczno-letniskowy*, b. m. wyd., 1937;

3. I. i W. Batura, *Przewodnik dla turysty i wczasowicza po ziemi augustowskiej*, Suwałki 1993.

4. P. Halicki, *Jak i kiedy Augustów stał się miejscowością turystyczną*, maszynopis w zbiorach Muzeum Ziemi Augustowskiej w Augustowie, b. m. i d. wyd., sygnatura nr 43.

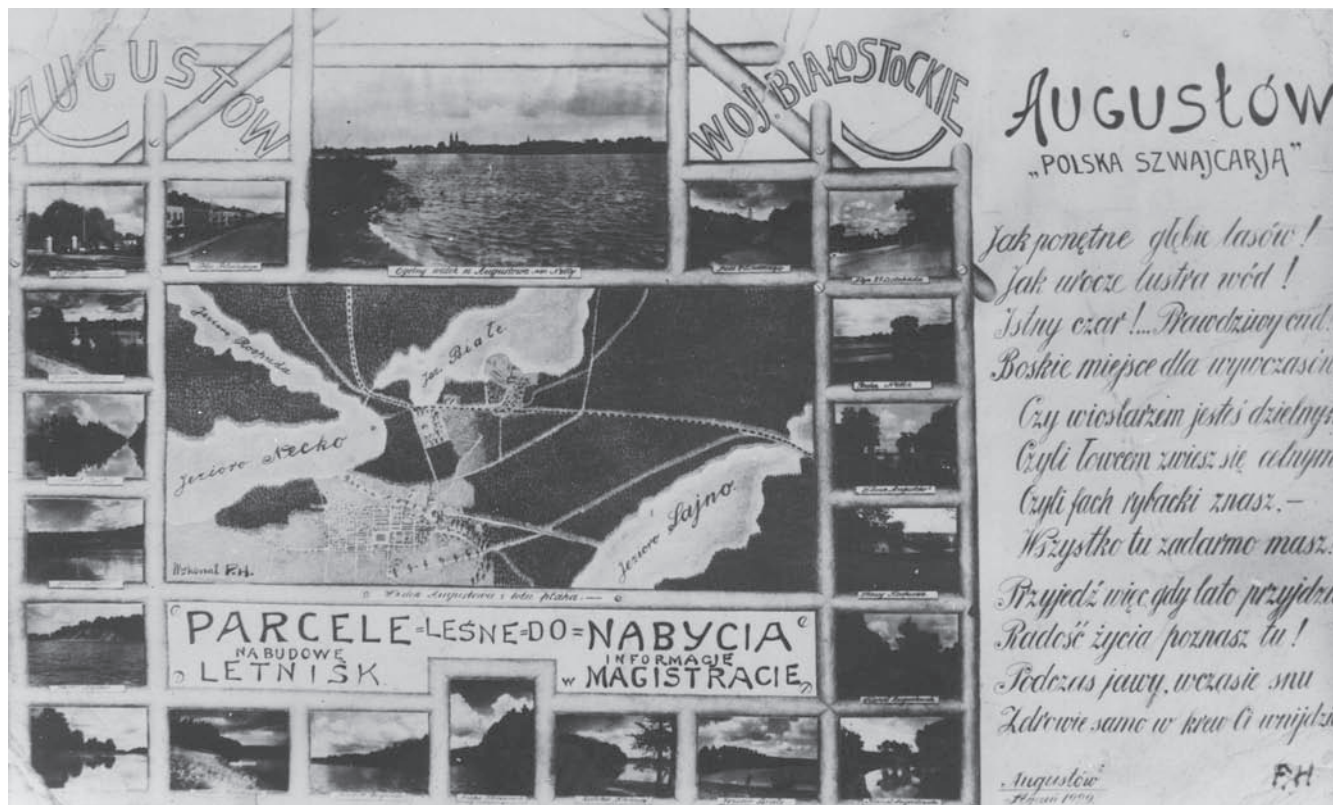
5. J. Szlaszyński, A. Makowski, *Augustów. Monografia historyczna*, Augustów 2007.

6. m. in. W. Batura, *Dzielnice Augustowa – Zarzeczce*, „Przegląd Augustowski” 2012, nr 5, s. 4-5; W. Batura, *Ośrodek, Dom Wypoczynkowy i Jacht Klub, Sanatorium*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 5, s. 16-17; J. Szlaszyński, *Turystyczne początki Augustowa*, „Przegląd Augustowski” 2006, nr 6, s. I-IV.

7. S. Piekarski, *Oficerski Klub Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie w dwudziestolecie międzywojennym*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2016, nr 2-3, s. 85-118; J. Zagdańska, *Całoroczne Oficerskie Domy Wypoczynkowe Ministerstwa Spraw Wojskowych okresu międzywojennego pozostające w granicach współczesnej Polski*, „Lekarz Wojskowy” 2017, nr 4, s. 423-434.

8. P. Gasztold, *Maciej Nowicki, pionier architektury światowej (1910-1950)*, Warszawa 2022; T. Barucki, *Maciej Nowicki (1910-1950) – sukces emigranta*, „Sztuka Europy Wschodniej” 2015, t. 3, s. 375-382; M. Tomiczek, *Juliusz Nagórski - monografia architekta*, Warszawa 2015.

9. J. Szlaszyński, A. Makowski, op. cit., s. 453.



1. Augustów, reklama parceli przeznaczonych na sprzedaż pod zabudowę letniskową, 1929 r. (źródło: zbiory Muzeum Ziemi Augustowskiej w Augustowie, bez sygnatury)

1. Augustów, advertising plots of land intended for sale for summer development, 1929 r. (source: collection of Muzeum Ziemi Augustowskiej in Augustów, no signature)

wakacyjnymi dla nauczycieli z całej Polski. Pierwszy kurs odbył się latem 1928 roku. W kolejnych latach zorganizowano m. in. turnusy wychowania fizycznego, przysposobienia obronnego, sportu wodnego, malarstwa olejnego, prasowy i pedagogiczny¹⁰. Kursanci oprócz zajęć programowych uczestniczyli w wycieczkach po okolicy. Związek Nauczycielstwa Polskiego planował uczynić z Augustowa stały letni ośrodek dla nauczycieli. Miał zamiar wybudować kasyno sportowe, stocznię, warsztaty do budowy i naprawy łodzi, hangary do zimowania sprzętu, boiska sportowe, hotel nauczycielski oraz obóz letni¹¹.

Przeprowadzono też intensywną popularyzację okolic Augustowa. Zawarto w 1927 r. z fotografem Judelem Rotszteinem umowę na wykonanie zdjęć ukazujących piękno augustowskiego krajobrazu. Czterdzieści z tych fotografii powielono i sprzedawano lub rozdawano w księgarniach jako upominki. Niektóre ze zdjęć Rotsztejna publikowano w pismach *Kraj*, *Morze*, *Kino* oraz *Ilustrowany Kurier Codzienny*¹², a także rozplakatowano na dworcach i w wagonach kolejowych¹³. Propagandowe pocztówki augustowskie dotarły też zagranicę, m. in. do USA czy Francji¹⁴. Nakręcono dwa filmy, pokazywane w całym kraju jako dodatki do seansów fabularnych. Na zlecenie magistratu Henryk Kodź opracował informator *Przewodnik po Augustowie i okolicy* wydany w 1933 r., a w 1937 r. pod kierunkiem Józefa Witka przygotowano ilustrowa-

ny przewodnik *Pojezierze Augustowsko-Suwalskie*¹⁵. W 1927 r. burmistrz Piotr Halicki rozpropagował ideę Augustowa jako „Wenecji Północy”. Oficjalne otwarcie pierwszego sezonu turystycznego nastąpiło 29 czerwca 1928 r. podczas Dni Morza i Święta Strażackiego. Według danych Piotra Halickiego w pierwszym sezonie turystycznym Augustów odwiedziły 502 osoby¹⁶. W 1935 r. przybyło do Augustowa 7 tys. osób, zaś w 1938 r. ponad 15 tys.¹⁷.

Pod koniec kwietnia 1933 r. do Augustowa wyruszyły pierwsze pociągi turystyczno-kajakowe ze specjalnymi wagonami do transportu łodzi i kajaków¹⁸. Od 1936 r. uruchomiono z Warszawy w sezonie letnim specjalny pociąg pociąg pospieszny tzw. lukstordę¹⁹. Dla wygody turystów zbudowano też w 1936 roku przystanek kolejowy przy Oficerskim Jacht Klubie. Związek Popierania Turystyki województwa białostockiego wraz z oddziałem Orbisu w lipcu 1936 r. uruchomił do Augustowa niedzielny pociąg z Białegostoku zw. „Dancing-bridge”²⁰. Rozwojem Augustowa, jako miasta turystycznego, interesowały się władze wojewódzkie oraz rządowe. Istotne znaczenie dla rozwoju Pojezierza Augustowsko-Suwalskiego miała konferencja, która odbyła się 21 listopada 1934 r. w Suwałkach, na której powołano komisję do opracowania planu rozwoju turystyki na jeziorach augustowskich²¹.

10. M. Sowa, *Historyjki o historii... O początkach augustowskiej turystyki*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 25, s. 11.

11. P. Lis, *O przyszłości Augustowa*, „Nasz Głos”, 1932, nr 2, s. 3.

12. J. Szlaszyński, A. Makowski, op. cit., s. 453.

13. P. Halicki, op. cit., s. 33.

14. Ibidem, s. 33.

15. J. Szlaszyński, *Turystyczne początki Augustowa*, op. cit., s. II.

16. J. Szlaszyński, A. Makowski, op. cit., s. 454.

17. Ibidem, s. 459.

18. J. Zagdańska, op. cit., s. 430.

19. Ekspres wyjeżdżał z Warszawy o godz. 14.44, przybywał do Augustowa o 18.54, wrócić można było na godz. 23.58, wyjeżdżając z Augustowa o 19.40 patrz: J. Szlaszyński, A. Makowski, op. cit., s. 412.

20. J. Szlaszyński, A. Makowski, op. cit., s. 459.

21. Ibidem, s. 455.



2. Augustów, „Biały Domek”, ul. Turystyczna 1A, ok. 1930, (źródło: zbiory cyfrowe Muzeum Ziemi Augustowskiej w Augustowie)

2. Augustów, „White Cottage”, 1A Turystyczna Street, ok. 1930, (source: digital collections in Muzeum Ziemi Augustowskiej in Augustów)

Zarzecz-Bór – nowa dzielnica letniskowa Augustowa

W pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości turyści odwiedzali Augustów sporadycznie, miasto nie miało nawet oferty turystycznej oraz wystarczającej bazy noclegowej. Pod koniec lat 20. XX wieku władze miejskie w celu uatrakcyjnienia Augustowa rozplanowały na terenach leśnych nad rzeką Netą i nad jeziorem Necko i Białym (Krechowieckim), w odległości 2 km na północ od staromiejskiego centrum nową dzielnicę nazwaną Zarzecz-Bór. Miała mieć charakter letniskowo-willowy. Zarząd Miasta postanowił dokonać tu parcelacji części terenów miejskich o wielkości ok. 40 ha. Wstępnych pomiarów i projektu zabudowy dokonał w 1927 r. mierniczy Władysław Bujnowski; ostatecznie w roku 1929 Zarząd Miejski zawarł umowę na dalsze prace z inżynierem urbanistą Karolem Kahlem, jednym z urbanistów koncesjonowanych przez Ministerstwo Robót Publicznych. Na zatwierdzenie planów musiało wyrazić zgodę kilka urzędów centralnych, takich jak: Inspektorat Lasów, Ministerstwo Obrony, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Departament Samorządowy²². W § 16 umowy z Kahlem znalazł się zapis, że plan zabudowy i urządzeń na terenie letniskowym będzie stanowić pierwszy etap prac regulacyjnych²³. W 1927 r. władze miejskie przyjęły 5-letni plan urządzenia i rozbudowy miasta²⁴.

Niestety w dalszych pracach przy budowie dzielnicy popełniono szereg nieprawidłowości. Zarząd

Miejski po sporządzeniu planu parceli letniskowych przystąpił bezpośrednio do ich sprzedaży, nie mając zezwolenia władz na zmianę użytkowania lasu i zatwierdzenia planu przez wyżej wspomniane urzędy. Sprzedaż była prowadzona nieudolnie, bez potwierdzenia, na słowo, nie robiąc zabezpieczenia weksłami, na nieoprocentowane raty, a niektóre z działek zostały sprzedane dwa razy, ponieważ nie prowadzono rejestrów sprzedaży. Zdarzały się też przypadki sprzedaży działek niebędących własnością miasta²⁵. W *Naszym Głosie* nr 29 z 1934 r. możemy znaleźć ogłoszenie magistratu o następującej treści: *Magistrat miasta Augustowa sprzedaje działki pod budowę w uroczej miejscowości nad j. Necko i Krechowieckie (Białe). Zdrowe powietrze, przepiękny szlak wodny, taniość artykułów spożywczych, doskonała komunikacja autobusowa (wozy PKP) gwarantuje przyjemny i zdrowy wypoczynek letniskowy. Tereny działek zaopatrzone są w linie oświetlenia elektrycznego*²⁶ (il. 1). W numerze 34 z 1935 r. *Naszego Głosu* znajdujemy krytyczny opis powstałego osiedla: działki były niewielkie, ulice niezabrukowane, projekt parcelacji nie przewidywał żadnych placów, skwerów, parków czy zieleńców. Nie zwrócono też uwagi na poziom parceli, zrobiono jedynie plan sytuacyjny, a nie wykonano planu niwelacyjnego. Przewidziano jedynie ulice i parcele. Całość szpeciło też niezasypane bagno²⁷.

Mimo tych trudności, działki znalazły nabywców zarówno wśród miejscowych mieszkańców, jak i osób

22. P. Halicki, op. cit., s. 32.

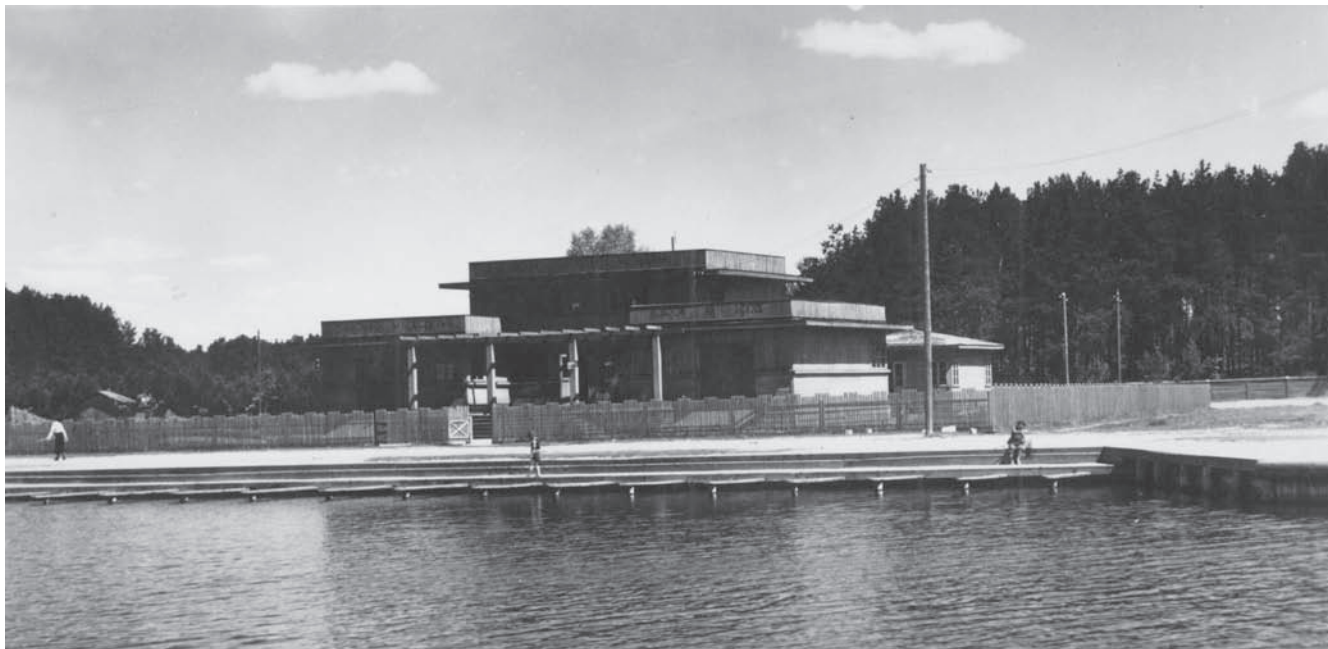
23. P. Halicki, *Konowalstwo*, „Nasz Głos” 1935, nr 35, s. 60.

24. J. Szlaszyński, A. Makowski, op. cit., s. 405..

25. P. Halicki, *Partactwo*, „Nasz Głos” 1935, nr 36, s. 68-69.

26. Ogłoszenie Magistratu Augustowa „Nasz Głos” 1934, nr 29, s. 133.

27. H. Kodź, *Nowe osiedle*, „Nasz Głos” 1935, nr 34, s. 42.



3. Augustów, *Schronisko Szkolne Kuratorium Wileńskiego (nieistniejące)* ok. 1934 r., proj. inż. E. Rozwadowski i arch. A. Siła-Nowicki, 1933 r. (źródło: zbiory cyfrowe Muzeum Ziemi Augustowskiej w Augustowie)

3. Augustów, *School Hostel of the Vilnius School Board (nonexisting)* ca.1934, proj. E. Rozwadowski and arch. A. Siła-Nowicki, 1933 r. (source: digital collection of Muzeum Ziemi Augustowskiej in Augustów)

z innych stron Polski. Na Zarzeczu wznoszono domy willowe należące przeważnie do zamożnych mieszkańców miasta. Budowano je najczęściej według wzorów nawiązujących do architektury zakopiańskiej, choć zdarzały się również przykłady willi modernistycznych (np. dom inż. drogowego Jana Zasztowta w pobliżu j. Necko, zbudowany był po 1932 r. źródło: *Nasz Głos*, Nr 34, s. 45.)

Prócz realizacji mieszkaniowych, na terenie nowej dzielnicy lokalizowano też ważne dla miasta obiekty użyteczności publicznej o charakterze sportowo-wypoczynkowym. Powstawały one głównie nad rzeką Netą i brzegiem j. Necko, i były wśród nich takie realizacje jak *Schronisko Szkolne Kuratorium Wileńskiego*, budynek *Związku Strzeleckiego* oraz „*Hotel nad Jeziorami*”, natomiast nad j. Białym powstała przystań I Pułku Ułanów Krechowieckich i gmach *Oficerskiego Yacht Klubu*. Zarówno funkcja tych realizacji jak i ich oblicze architektoniczne spowodowały, że nowa dzielnica Zarzecze-Bór uzyskała ekskluzywny, prestiżowy charakter.²⁸ Prócz tych najważniejszych inwestycji powstawały też inne realizacje infrastruktury wypoczynkowej, a także pierwsze prywatne pensjonaty Augustowa.

Najważniejsze realizacje sportowo-wypoczynkowe dzielnicy Zarzecze-Bór

Budynki użyteczności publicznej nowej dzielnicy Zarzecze-Bór stanowiły zaplecze sportowo-wypoczynkowe Augustowa nakierowane nie na samych mieszkańców Augustowa, lecz na ogólnopolski ruch turystyczny. Nadawano im z reguły formy modernistyczne, co przesądziło o nowoczesnym obliczu tej części miasta. Były atrakcyjnie położone nad brzegiem rzeki i jezior w kompleksie leśnym, a ich architektura świetnie wpisywała się w malowniczy krajobraz. Poniżej przedstawiono bliżej najważniejsze z tych realizacji.

Przystań I Pułku Ułanów Krechowieckich nad jeziorem Białym (ok. 1930). Główną bazą szkoleniowo-turystyczną I Pułku Ułanów Krechowieckich był brzeg Jeziora Białego, gdzie w 1930 r. urządzono przystań wodną i wzniesiono niewielki budynek zwany obecnie „Białym Domkiem”, który pełnił funkcję głównej siedziby klubu żeglarskiego²⁹. Obiekt ten, istniejący do dzisiaj przy ul. Turystycznej 1A jest murowany, tynkowany, posadowiony na drewnianych palach. Bryła stanowiła dwa połączone ze sobą jednokondygnacyjne prostopadłościany z prostopadłościenną nadbudówką (il. 2). Przed obiektem znajduje się pomost przystani. Budynek, którego autora nie udało się ustalić, przetrwał działania wojenne, nadal służył wczasowiczom i jest dziś objęty ochroną konserwatorską.

Schronisko Szkolne Kuratorium Wileńskiego nad rzeką Netą (1933). Jesienią 1932 r. zlecono budowę schroniska i przystani dla młodzieży szkolnej Wileńskiej Państwowej Szkole Rzemiosł Budowlanych. Prace prowadzono pod kierunkiem architekta A. Siły-Nowickiego, a projekt wykonał inż. E. Rozwadowski. W dniu 1 lipca 1933 r. z okazji Święta Morza odbyło się uroczyste poświęcenie i otwarcie schroniska, a uroczystość ta została opisana w lokalnej prasie³⁰.

29. W. Batura, *Motorówki*, „Przegląd Augustowski”, 2015, nr 9, s. 8-9.

30. „Szerokie okna, kondygnacje i płaski dach: proj. arch. E. Rozwadowskiego na wór przystani pińskiej (...). Wchodzimy do potężnej sali, (13x6 m), schronu na łodzi: tabor, sprzęt żeglarski- ustawione kajaki różnej wielkości i koloru. Lustrujemy rozbieralnie czyli szatnia, w potrzebie sypialnie: małą na 6 łóżek i dużą na 20. (...) Ministerstwo (...) Plan zatwierdziło i wyasygnowało pieniądze (16 500 zł) na budowę. W jesieni 1932 r. poruczyło budowę Wileńskiej Państwowej Szkole Rzemiosł Budowlanych i na wiosnę 1933 r. budowę przeprowadzono i wykończono (budowę prowadził arch. E. Siła-Nowicki), a w dni Święta Morza (2.07.1933 r.) odbyło się poświęcenie przystani w obecności naczelnika wydziału wychowania fizycznego, Józefa Błońskiego. (...) Dalsze prace wykonane pod nadzorem Pana dyrektora: to wykonanie basenu i kanału, łączącego z rzeką Netą, pomost na łódzie, ogrodzenie, zapokostowanie budynku i zniwelowanie terenu. Wystawiono też budynek gospodarczy, gdzie mieści się jadalnia schroniskowa i mieszkanie dla dozorczy. Informuje nas Pan Dyrektor – gospodarz o przewidzianych robotach. Ma być wybudowana specjalna kajakarnia przy basenie, przykrycie części basenu daszkiem, w celu zabezpieczenia przed deszczem i słońcem, zadrzewienie całego terenu, ułożenie betonowych chodników i urządzenie placu tenisowego” wg. L. Koffler, *Budujemy sosnowe domy Week-endowcy*, „Nasz Głos”, 1934, nr 6-7, s. 20-21.

28. J. Szlaszyński, A. Makowski, op. cit., s. 397.



4. Augustów, Schronisko Szkolne Kuratorium Wileńskiego (nieistniejące) w 1962 r., proj. inż. E. Rozwadowski i arch. A. Siła-Nowicki, 1933 r. (źródło: zbiory cyfrowe Muzeum Ziemi Augustowskiej w Augustowie, fot. Ludwik Jaworski)

4. Augustów, School Hostel of the Vilnius School Board (nonexisting), proj. inż. E. Rozwadowski, arch. A. Siła-Nowicki, 1933 r. (source: digital collection of Muzeum Ziemi Augustowskiej in Augustów, 1962, photo Ludwik Jaworski)

Budynek był drewniany, zaprojektowano go na wzór przystani w Pińsku (obecnie na terenie Białorusi), posiadał szerokie okna, dwie kondygnacje i płaski dach (il. 3) dużą salę, schron na łódzie, szatnię, sypialnie (il. 4). Schronisko było przeznaczone na pobyty krótkotrwałe dla wycieczek. W jego otoczeniu wykonano m. in. basen i kanał łączący z rzeką Netta, pomost na łódzie, ogrodzenie, budynek gospodarczy z jadalnią i mieszkaniem dla dozorczy, a przy basenie specjalną

kajakarnię. Obiekt ten był najstarszym w Augustowie schroniskiem szkolnym. Przetrwał działania wojenne, jednak spłonął w 1999 r.

Budynek Oficerskiego Yacht Klubu RP (OYK RP) nad jeziorem Białym (1934-35). W grudniu 1933 r. OYK RP posiadał już plany budowy okazałego obiektu w Augustowie według projektu Juliusza Nagórskiego. W sprawozdaniu za rok 1933 napisano, że zgromadzono na budowę siedziby w Augustowie

5. Augustów, al. Kardynała Wyszyńskiego 1, Oficerski Yacht Klub RP, arch. Juliusz Nagórski, 1934-35 (źródło: ze zbiorów Muzeum Ziemi Augustowskiej w Augustowie, MZA/H/296, fot. J. Rotsztein)

5. Augustów, 1 Kardynała Wyszyńskiego Al., Officer Yacht Club of the Polish Republic, arch. Juliusz Nagórski, 1934-35 (source: collection Muzeum Ziemi Augustowskiej in Augustów, MZA/H/296, photo J. Rotsztein)





6. Augustów, al. Kardynała Wyszyńskiego 1, Oficerski Yacht Klub RP, arch. Juliusz Nagórski, 1934-35, (źródło: zbiory Muzeum Ziemi Augustowskiej w Augustowie, MZA/H/297)

6. Augustów, 1 Kardynała Wyszyńskiego Al., Officer Yacht Club of the Polish Republic, arch. Juliusz Nagórski, 1934-35, (source: collection of Muzeum Ziemi Augustowskiej in Augustów, MZA/H/297)

materiał budowlany, a budowa rozpocznie się wiosną 1934 r.³¹ Preliminarz budżetowy Klubu na rok 1934 przewidywał na ten cel 160 tys. zł., kwota była zbyt mała, więc komandor OYK RP płk Spałek zwrócił się do Fundacji Oficerskich Domów Wypoczynkowych (FODW) z prośbą o pomoc w realizacji inwestycji. Obie organizacje uzgodniły, że obiekt będzie ich wspólnym dziełem. Wymusiło to zmianę projektu, (podzielono powierzchnię mieszkalną głównego budynku na część sportową i hotelową). Część sportowa miała być przystosowana do przyjmowania zorganizowanych grup szkoleniowych OYK RP kwaterowanych w większych pokojach, natomiast część hotelową miał tworzyć zespół mniejszych bardziej kameralnych pomieszczeń dla Oficerów i ich rodzin z FODW³². Teren pod względem krajobrazowym idealnie spełniał wymogi wypoczynku nad wodą (il. 5), ale był trudny ze względów technicznych (bagno). Wymagał on pogłębienia na 1,8 m i usunięcia korzeni, tworząc wygodny port na tabor

wioślarski, ułożono też szerokie pomosty wsparte na palach. Prace ziemno-niwelacyjne i baseny portowe wykonali saperzy I Pułku Ułanów Krechowickich.

Obiekt w stanie surowym powstawał od 20 września do 20 listopada 1934 r., budowało go 400 robotników z grodzieńskiej firmy Prudowskiego, pod nadzorem inż. Stanisława Domaszewskiego. W grudniowym numerze *Naszego Głosu* z 1934 r. można było przeczytać relację z odwiedzin na budowie. Dziennikarz szczegółowo opisał rozwiązania techniczne, parametry budynku oraz wygląd i przeznaczenie poszczególnych jego części³³. Uroczyste poświęcenie i podniesienie bandery odbyło się 7 lipca 1935 r. przy udziale wojska i ludności cywilnej³⁴. Jeszcze w tym samym miesiącu w *Polsce Zbrojnej* ukazał się obszerny reportaż wychwalający obiekt, można było w nim przeczytać m. in. że „wzniesiony gmach pod względem położenia, architektury i przeznaczenia jest jedynym w Polsce, a rzadkim w Europie zakładem o typie sportowo-wypoczynkowym”³⁵.

Projektant obiektu, Juliusz Nagórski rozmieścił na południowym cyplu półwyspu równolegle do linii brzegu dwa główne skrzydła budynku, rozplanowanego na kształt odwróconej litery L³⁶. Budynek był murowany, dwupiętrowy i podpiwniczony. W podziemiach mieściły się piwnice, magazyny i kotłownia centralnego ogrzewania, a na parterze portiernia, obszerny hol, zaplecze kuchenne oraz mała i duża półkolista, oszklona jadalnia z widokiem na jezioro (il. 6). W części mieszkalnej było 46 pokoi, sale do gier cichych, tarasy widokowe, pokój zarządcy, dwupokojowe mieszkania dla administratora i 6 pokoi dla służby. Na pierwszym piętrze wyodrębniono „reprezentacyjną” część hotelową i mniej okazały segment „sportowy” znajdujący się na drugim piętrze. W części pierwszej znajdowało się 31 pokoi 1, 2 i 3 osobowych, w tym apartament Ministerstwa Spraw Zagranicznych (5 pokoi), Ministerstwa

33. „Fundamenty żelbetowe wznoszą się kaskadami w kierunku od portu, przyczem najniższe sięgają - 0,5 m poniżej poziomu jeziora, najwyższe zaś do - 4,5 m ponad poziom. (...) Wysokość poszczególnych bloków od terenu wykazuje 20 m, 15 m i 10 m. Oglądamy obszerny hangar, przeznaczony na sprzęt żeglarski, nakryty płaskim dachem, (taras). Dalej mieści się przystań i garaż na wozy mechaniczne. Wszystko to jest okazałe i masywne. Wchodzimy do wieżycy (takaż znajduje się na przeciwnym końcu budynku). Ściany jej są połączone ankrami. Będzie tu klatka schodowa z żelazobetonu, wykładana dębem i sztucznym marmurem. Na prawym skrzydle gmachu, będą się mieścić kotłownie centralnego ogrzewania, wodociągi i kanalizacje, kuchnia i pokoje służby, szatnie i natryski, sale mieszkalne dla sportowców i wycieczkowiczów (jest to blok sportowy). (...) Przechodzimy do drugiej części gmachu, do następnego bloku – do centrum. Ta część budynku będzie miała charakter towarzyszy i reprezentacyjny. Mieści się tu ogromna sala balowa, na 7m wysoka, czytelnia, pokoje brydżowe i hall oraz pokoje towarzyskie. Nad niemi są umieszczone pokoje mieszkalne, z których będą korzystali wypoczynkowicze i sportowcy. Wszystkie pokoje mają wyjścia na werandy półkoliste, z których rozpościera się najpiękniejszy widok na panoramę wód i lasów. (...) Obserwujemy blok wypoczynkowy, mający mieszkania na dwóch i na czterech kondygnacjach. Mieszcza się tam pojedyncze pokoje komfortowe oraz większe apartamenty. (...) Wychodzimy na dach, który jest lekko spadzisty. Są tam nadbudówki na pralnie i suszarnię oraz wylania się ogromna wieża, górująca nad dachem o 12 m. W wieży tej mieścić się będzie potężny bak na wodę, dla zasilenia całego budynku. (...) Projekt dał inż. arch. Julian Nagórski. Projekt ten jest specjalnie przystosowany do środowiska i tworzy wraz z nim imponującą całość. Pomyślano o tym, by udostępnić jak najwięcej słońca przyszłym gościom. (...)” L. Koffler, Z cyklu: Reportaże regionalne Hallo! tu Yacht Klub Oficerski, „Nasz Głos”, 1934, nr 12/30, s. 138-139.

34. W. Batura, Ośrodek, Dom Wypoczynkowy, Yacht Klub, Sanatorium, op. cit., 16-17.

35. Furda, Nasze oazy zdrowia i wypoczynku. Luksus za grosze, „Polska Zbrojna”, 1935, nr 205, s. 6

36. M. Tomiczek, op. cit., s. 216.

31. J. Zagdańska, op. cit., s. 430.

32. Ibidem, s. 430.



7. Augustów, budynek Związku Strzeleckiego w 1936 r., zniszczony w 1944 r. (źródło: zbiory Muzeum Ziemi Augustowskiej w Augustowie, MZA/H/9)

7. Augustów, building of the Związek Strzelecki in 1936, destroyed in 1944 (source: collection of Muzeum Ziemi Augustowskiej in Augustów, MZA/H/9)

Spraw Wojskowych (3 pokoje) i ministra Tadeusza Kasprzyckiego (3 pokoje). W części drugiej (sportowej) mieściło się 15 pokoi 1, 4, 6 lub 8 osobowych. Poddasze zajmowała pralnia i wielkie suszarnie bielizny. Budynek posiadał instalację wodno-kanalizacyjną, elektryczną i własne centralne ogrzewanie³⁷. Jednocześnie mogło w nim mieszkać 120 osób. Tuż obok budynku znajdowała się wielka przystań (zarazem pływalnia), hangary na łodzie i garaż samochodowy³⁸. Przystań finansowała FODW, w roku 1936/37 na jej potrzeby przekazała 134 928 zł.³⁹, za które zradiofonizowano ośrodek, zbudowano korty tenisowe, port jachtowy i przystanek kolejowy. W 1938 r. wystąpiono o dofinansowanie w wysokości 113 000 zł. Kwota ta była przeznaczona na wybudowanie nowego hangaru, stróżówki, mieszkania dla ogrodnika, podjazdu i schodów do jeziora. Następnie planowano wykonanie oświetlenia całego terenu i ocieplenie istniejących hangarów⁴⁰. Ośrodek cieszył się ogromną popularnością. Przetrwał działania wojenne i nadal służy turystom.

Budynek Związku Strzeleckiego nad j. Necko (1936). Drewniany o lekkiej konstrukcji, mieszczący sypialnię, pomieszczenia gościnne, dwupiętrową salę zabawową, taras oraz werandy (il. 7). Budynek zyskał uznanie i podziw miejscowego społeczeństwa, co znalazło odzwierciedlenie w lokalnej prasie⁴¹. Budynek został zniszczony w 1944 r.

„Hotel nad Jeziorami”, „Dom Turysty” obecnie „Hotel Hetman” nad jeziorem Necko (1937-39). W związku ze stale rosnącą popularnością Augustowa i niewystarczającą liczbą miejsc noclegowych Liga Po-

pierania Turystyki zdecydowała się na budowę ogólnodostępnego ośrodka wypoczynkowego, jakiego brakowało w mieście. 21 września 1936 r. odbyła się konferencja, podczas której omówiono program finansowania i harmonogram realizacji obiektu, którą rozłożono na 2 lata. Ustalono wtedy teren Białej Góry nad j. Necko jako miejsce pod inwestycję, która miała obejmować urządzenie plaży z rozbieralniami, basenu-przystani z trybunami, kawiarni i restauracji z salą dancingową i werandami oraz hotelu na 250 osób; dodatkowo też budynki gospodarcze, garaże oraz park z kortem tenisowym⁴². O rozpoczęciu prac i ich tempie można było przeczytać w artykule w *Naszym Głosie* z 1937 r.: „W b. m. (...) dokonano poświęcenia kamienia węgielnego Domu Turystycznego w Augustowie. Budowa Domu idzie szybko naprzód tak, że w sezonie 1938 będzie oddany do użytku.”⁴³. Zachował się dziennik budowy obiektu rozpoczęty 6 listopada 1937 r. a zakończony 9 lutego 1939 r.⁴⁴ Firma Dionizego Cieślaka rozpoczęła budowę, prowadząc intensywne prace na dwie zmiany. Ze względu na kłopoty finansowe odstąpiono od tynkowania obiektu, na co w czasie osobistej lustracji budowy 1 grudnia 1937 r. zgodził się jego główny architekt Maciej Nowicki⁴⁵. W dzienniku budowy zapisał: „Ściany elewacji należy murować bardzo dokładnie, gdyż pozostaną nietynkowane”. Prace zaczęto od wykopów pod fundamenty oraz dołu do lasowania wapna, następnie wykonano prawe skrzydło, doprowadzono prąd na teren budowy, potem lewe skrzydło, później murowano ściany frontowe i skrzydłowe. Kierownictwo budowy przekazano wówczas inżynierowi Czesławowi Połujanowi, a nadzór objął architekt Roman Bogowski. Główne roboty zakończono wiosną 1938 r., zaś prace montażowe i wykończeniowe 9 lutego 1939 r. Uroczyste otwarcie „Domu Turysty”, bo tak ostatecznie nazwano obiekt, nastąpiło 27 maja 1939 r.

37. S. Piekarski, op. cit., s. 107.

38. J. Zagdańska, op. cit., s. 430.

39. Ibidem.

40. Ibidem, s. 431.

41. „Oto nad Neckiem, na pięknej plaży wyrasta prawdziwy pałac sportu. Szlachetny w swoim projekcie nie traci nic w naturze. Zdolny architekt zaprojektował piękny obiekt, a sumienne kierownictwo robót, niczego nie zmieniając wykonało roboty, ściśle stosując się do projektu. (...) Tu się wszystko zgadza, wszystko ze sobą harmonizuje i wszystko jest doprawdy estetyczne i jak mnie poinformował p. Borkiewicz, kierownik techniczny budowy, jest doprawdy tanie. Zwiedzając budowę wewnątrz uderzyła mnie konsekwencja w rozplanowaniu budynku. Są tam pomieszczenia sypialne, są gościnne pokoje, doskonale umieszczone kuchnie i ubikacje gospodarcze, piękna i olbrzymia sala zabawowa wysoka przez 2 piętra, wspaniały taras i wreszcie ładne korytarze i werandy. Całość robi wrażenie imponujące. Ten pałac z drzewa jest doprawdy estetyczny i lekki w konstrukcji i po ukończeniu i zakwieceniu odpowiednich fragmentów będzie jednym z najpiękniejszych budynków tego rodzaju w miejscowościach letniskowych w Polsce. Należy się Związkowi Strzeleckiemu duże uznanie i podziw dla tej naprawdę pięknej pracy.” H. Kodź, *To jest doprawdy robota!*, „Nasz Głos”, 1938, nr 73, s. 79.

42. J. Figiel, *Krok naprzód*, „Nasz Głos”, 1937, nr 9/63, s. 104-105.

43. *Kronika organizacyjno-społeczna. Poświęcenie kamienia węgielnego*, „Nasz Głos”, 1937, nr 66, s. 156.

44. *Dziennik robót budowy Domu Turystycznego*, op. cit.

45. Z Maciejem Nowickim współpracowali Stanisława Nowicka, Aleksander Kodelski i Władysław Stokowski, patrz. Dolistowska Małgorzata, *Nowoczesna Polska na Kresach. Architektura użyteczności publicznej w latach 30. XX wieku na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, [w:] *Architektura XX wieku do lat sześćdziesiątych i jej ochrona w Gdyni i w Europie, Modernizm w Europie - modernizm w Gdyni*, Gdynia 2014, s. 47.



8. Augustów, ul. Sportowa 1, dawny „Hotel nad Jeziorami”, później „Dom Turysty”, obecnie „Hotel Hetman”, arch. Maciej Nowicki, współpraca S. Nowicka i S. Kudelski, 1937-39 (źródło: Muzeum Ziemi Augustowskiej w Augustowie, ze zbiorów M. Turkowskiego)

8. Augustów, 1 Sportowa Street, "Hotel by the Lakes", then "Tourist House", today „Hotel Hetman”, arch. Maciej Nowicki, cooperation S. Nowicka and S. Kudelski, 1937-39 (source: Muzeum Ziemi Augustowskiej in Augustów, from the collection of M. Turkowski)

Budynek wzniesiono z palonej żółto-zielonkowej cegły, z zastosowaniem okładzin z kamienia łamanego. Obiekt doskonale współgra z otaczającą przyrodą, w pełni harmonizuje z krajobrazem, pięknie położony na Białej Górze, nad taflą jeziora⁴⁶. Zespólny jest z terenem za pomocą szerokich tarasów, łączących go bezpośrednio z jeziorem, nad którym znajdował się port żeglarski⁴⁷. Obiekt jest dwukondygnacyjny, z centralnie usytuowanym wejściem (il. 8) osłoniętym lekkim, wygiętym daszkiem, spoczywającym na wysokich i cienkich słupach. W elewacji północno-zachodniej (od strony jeziora) na pierwszym piętrze zastosowano długi balkon wsparty na betonowych wspornikach. Hotel miał 70 pokoi na 100 łóżek, salę dancingową, bufet, bilard i plażę. Przy obiekcie zbudowano garaże i obszerny parking, a centralne ogrzewanie zapewniało hotelowi funkcjonowanie zimą⁴⁸.

Pierwsze pensjonaty w Augustowie i pozostała infrastruktura wypoczynkowa

Pierwsze pensjonaty pojawiły się w Augustowie w początkach XX wieku i lokalizowano je przy dworcu kolejowym oraz przy Rynku. W 1927 r. w Augustowie było 7 hoteli z małą ilością miejsc⁴⁹. Wraz z rozwojem turystyki i powstaniem nowego osiedla pod koniec lat 20. i na początku 30. XX wieku, jako odpowiedź na rosnący ruch turystyczny, powstają w dzielnicy Zarzecze-Bór realizacje w stylu zakopiańskim albo modernistycznym. Do większych i ważniejszych należały takie realizacje jak: pensjonat „Niemiryczanka” Marii Niemirycz (obecnie przy ul. Konopnickiej 16) zbudowany w 1930 r., nieistniejący pensjonat „Necko” pani J. Bogusławskiej, również niezachowany pensjonat „Bór” nad jeziorem Necko, pensjonat pani Kellertowej w dzielnicy letniskowej Zarzecze-Bór oraz pensjonat pani Hertke przy dworcu kolejowym⁵⁰.

Z reklamy w *Przewodniku krajoznawczym i turystyczno-letniskowym* z 1937 r.⁵¹ dowiadujemy się, że pensjonat „Niemiryczanka” był położony w lesie sosnowym nad jeziorem Necko, w odległości 1,5 km od przystanku kolejowego Augustów-Port. Posiadał dużą werandę, dostęp do elektryczności, radio, telefon. W broszurze *Pobyty wypoczynkowe i kuracyjne Orbisu* z 1937 r.⁵² znajdujemy bardziej szczegółowy opis pensjonatu, który był w całości zakontraktowany do wyłącznego użytku klientów Orbisu. Pensjonat składał się z dwóch domów drewnianych o 20 pokojach łącznie, przeważnie dwuosobowych, urządzonych skromnie lecz wygodnie. Poza dużą jadalnią na oszklonej werandzie, do dyspozycji gości pozostawał pokój brydżowy i hol zaopatrzony w pianino i radio. Przy pensjonacie znajdowała się też duża weranda nieoszklona umożliwiającą spędzanie czasu wolnego na powietrzu.

W *Przewodniku krajoznawczym* z 1937 r. zachowała się reklama pensjonatu pani Jarminińskiej, z której dowiadujemy się, że mieścił się on wśród lasów sosnowych, parę minut od jeziora Białego, w pobliżu stacji kolejowej, posiadał pokoje z całodziennym wyżywieniem, dostęp do przystani dla kajaków i łodzi oraz elektryczność⁵³.

Oprócz budynków służących zakwaterowaniu licznych letników, turystów, uczestników kursów wymienić należy mniejsze inwestycje powstałe w Augustowie w latach 30 XX w. Należały do nich takie realizacje jak: dwa kąpieliska z przebieralniami (jedno powstało w 1927 r. nad j. Necko, drugie w 1930 nad j. Białym), dwie pływalnie, czyli miejsca do nauki pływania - jedna zbudowana przez Związek Strzelecki w 1936 r. nad j. Necko w pobliżu budynku schroniska Związku, wraz kabinami do rozbierania i przystanią⁵⁴ oraz druga profesjonalna pływalnia z trampoliną wykonana przez saperów przy Oficerskim Yacht Klubie z 1935 r.), dwa korty tenisowe (jeden z kortów po-

46. P. Gasztold, op. cit., s. 11.

47. S. Marzyński, *Nowe inwestycje turystyczne w Polsce*, „Architektura i Budownictwo” 1939, t. 4-5, s. 25.

48. Szlaszyński, A. Makowski, op. cit., s. 458.

49. J. Szlaszyński, A. Makowski, op. cit., s. 453.

50. J. Szlaszyński, *Turystyczne początki Augustowa*, op. cit., s. 1.

51. *Przewodnik krajoznawczy i turystyczno-letniskowy*, 1937, s. 4.

52. *Pobyty wypoczynkowe i kuracyjne – informator Orbisu*, 1937 r., s. 1.

53. *Przewodnik krajoznawczy i turystyczno-letniskowy*, 1937, s. 4.

54. J. Szlaszyński, A. Makowski, op. cit., s. 457.

wstał w 1932 r. w parku Żwirki i Wigury, drugi przy Hotelu nad Jeziorami po 1937 r.), dwa szalety miejskie w dzielnicy letniskowej oraz liczne pomosty⁵⁵, przystanie Towarzystwa Wioślarskiego i Ligi Morskiej i Kolonialnej w pobliżu Schroniska Kuratorium Wileńskiego nad rzeką Nettą, ukończone w 1933 r.⁵⁶

Podsumowanie

W powyższej pracy przedstawiono rozwój chronologiczny i typologiczny architektury wypoczynkowej w Augustowie w latach 30. XX w., który wyróżnił się po analizie licznych ówczesnych materiałów prasowych na ten temat. W opracowaniu przedstawiono

55. W. Batura, *Dzielnice Augustowa-Zarzeczce*, op. cit., s. 4 oraz J. Szlażyński, A. Makowski, op. cit., s. 433, 482, 514.

56. B. Ch., *Z życia organizacji społeczno-gospodarczych i oświatowo-kulturalnych*, „Nasz Głos” 1933, nr 8, s. 9 i L. Koffler, *Frontem*, „Nasz Głos” 1934, nr 29, s. 127.

powstanie nowej dzielnicy letniskowej Augustowa Zarzeczce-Bór oraz przybliżono różne typy architektury wypoczynkowej miasta: od schroniska, przez wojskowe ośrodki wypoczynkowe po hotel turystyczny. Przeznaczenie obiektów warunkowało ich formę architektoniczną i wielkość. Rosnąca popularność turystyczna Augustowa sprawiła, że pod koniec lat 30. XX wieku stał się on najpopularniejszą niziną miejscowością wypoczynkową poza wybrzeżem, często odwiedzana przez sanacyjną elitę⁵⁷. Ruch turystyczny i związany z nim ruch budowlany obejmujący architekturę letniskowo-wypoczynkową lat 30 XX w., zmienił oblicze architektoniczne miasta. Inwestycje turystyczne lokowano nad rz. Nettą w nowo powstającej dzielnicy Zarzeczce-Bór oraz nad j. Necko i Białym.

57. I. i W. Batura, op. cit., s. 24.

Bibliografia

- Barucki T., *Maciej Nowicki (1910-1950) – sukces emigranta*, „Sztuka Europy Wschodniej” 2015, t. 3, s. 375-382
- Baturowie I. i W., *Przewodnik dla turysty i wczasowicza po ziemi augustowskiej*, Suwałki 1993
- Batura W., *Dzielnice Augustowa – Zarzeczce*, „Przegląd Augustowski” 2012, nr 5, s. 4-5
- Batura W., *Ośrodek, Dom Wypoczynkowy i Jacht Klub, Sanatorium*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 5, s. 16-17
- Batura W., *Motorówki*, „Przegląd Augustowski” 2015, nr 9, s. 8-9
- Dolistowska M., *Nowoczesna Polska na Kresach. Architektura użyteczności publicznej w latach 30. XX wieku na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, [w:] *Architektura XX wieku do lat sześćdziesiątych i jej ochrona w Gdyni i w Europie, Modernizm w Europie-modernizm w Gdyni*, M.J. Sołtysik, R. Hirsch (red.), Gdynia 2014, s. 41-48
- Dziennik robót budowy Domu Turystycznego w Augustowie rozpoczęty dnia 9.XI.1937 zakończony dnia 9.II.1939 r.*, kopia w zbiorach Muzeum Ziemi Augustowskiej, w zbiorach Muzeum Ziemi Augustowskiej w Augustowie (bez sygnatury)
- Figiel J. *Krok naprzód*, „Nasz Głos”, 1937, nr 9/63, s. 105
- Furda, *Nasze oazy zdrowia i wypoczynku. Luksus za grosze*, „Polska Zbrojna”, 1935, nr 205, s. 6
- Gasztold P., *Maciej Nowicki, pionier architektury światowej (1910-1950)*, Warszawa 2022
- Halicki P., *Jak Augustów stał się ośrodkiem turystyczno-wczasowym*, maszynopis w zbiorach Muzeum Ziemi Augustowskiej w Augustowie, b. m. i d. wyd., sygnatura nr 43, materiały rozproszone
- Halicki P., *Konowalstwo*, „Nasz Głos”, 1935, nr 35, s. 60
- Halicki P., *Partactwo*, „Nasz Głos”, 1935, nr 36, s. 68-69
- Pojezierze Augustowsko-Suwańskie. Przewodnik krajoznawczy i turystyczno-letniskowy*, red. Kodź H., Witek J., Augustów 1937, nr 2393, księgozbiór Muzeum Ziemi Augustowskiej w Augustowie
- Kodź H., *Nowe Osiedle*, „Nasz Głos”, 1935, nr 34, s. 42
- Kodź H., *To jest doprawdy robotą!*, „Nasz Głos”, 1938, nr 73, s. 79
- Koffler L., *Budujemy sosnowe domy Week-endowcy*, „Nasz Głos”, 1934, nr 24-25, s. 20-21
- Kronika organizacyjno-społeczna. Poświęcenie kamienia węgielnego*, „Nasz Głos”, 1937, nr 12/66, s. 156
- Letniska na Ziemiach Wschodnich*, Warszawa 1938, Muzeum Ziemi Augustowskiej w Augustowie, MZA/H/575
- Koffler L., *Z cyklu: Reportaże regionalne Hallo! tu Yacht Klub Oficerski*, „Nasz Głos”, 1934, nr 30, s. 138-139
- Marzyński S., *Nowe inwestycje turystyczne w Polsce*, „Architektura i Budownictwo” 1939, t. 4-5, s. 25-30
- B. Ch., *Z życia organizacji społeczno-gospodarczych i oświatowo-kulturalnych*, „Nasz Głos”, 1933, nr 8, s. 9
- Ogłoszenie Magistratu Augustowa*, „Nasz Głos”, 1934, nr 29
- Oficerski Yacht-Klub R.P. FODW*, b. m. i d. wyd., Muzeum Ziemi Augustowie w Augustowie,teczka nr 8, lit. t
- Piekarski S., *Oficerski Klub Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie w dwudziestolecu międzywojennym*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2016, nr 2-3, s. 85-118
- Pobyty wypoczynkowe i kuracyjne - informator Orbisu*, b. m. wyd., 1937, zbiory cyfrowe Muzeum Ziemi Augustowskiej w Augustowie
- Pojezierze Augustowsko-Suwańskie. Przewodnik krajoznawczy i turystyczno-letniskowy*, b. m. wyd., 1937, reprint, Muzeum Ziemi Augustowskiej w Augustowie, nr księgozbioru 2393
- Sowa M., *Historijki o historii... O początkach augustowskiej turystyki*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 25, s. 11
- Szlażyński J., *Turystyczne początki Augustowa*, „Przegląd Augustowski” 2006, nr 6, s. I – IV
- Szlażyński J., Makowski A., *Augustów. Monografia historyczna*, Augustów 2007
- Tomiczek M., *Juliusz Nagórski- monografia architekta*, Warszawa 2015
- Zagdańska J., *Całoroczne Oficerskie Domy Wypoczynkowe Ministerstwa Spraw Wojskowych okresu międzywojennego pozostające w granicach współczesnej Polski*, „Lekarz Wojskowy” 2017, nr 4, s. 423-434

Patrycja Kopiczko, mgr, absolwentka historii sztuki na UMK w Toruniu. Przez wiele lat związana zawodowo z Delegaturą w Suwałkach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, później z Muzeum Ziemi Augustowskiej w Augustowie. Zainteresowania badawcze dotyczą architektury Augustowszczyzny (głównie modernistycznej) oraz historii Kanału Augustowskiego. ORCID: 0009-0002-3794-5318. Kontakt: pat.kopiczko@gmail.com

Anna Krzaczek, mgr, absolwentka UMK w Toruniu, na kierunku Ochrona Dóbr Kultury w zakresie konserwatorstwa. Od roku 2007 związana z ochroną zabytków. Obecnie pracuje w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Warszawie, Delegatura w Ciechanowie. W strefie zainteresowań znajduje się architektura m.in. modernistyczna oraz sztuka i rękodzielo. ORCID: 0009-0007-0255-775X